

МОЗАИЦИ АРХИЕПИСКОПСКЕ КАПЕЛЕ У РАВЕНИ

Архиепископска капела је подигнута у време равенског епископа Петра II (494—519) и владавине Теодориха (493—526) у Равени. Налази се на првом спрату архиепископске палате, а служила је као приватни ораториј равенским епископима, где су они вршили евхаристију и молили се Богу. Затим је употребљавана за липсанотеку и најпосле су равенски епископи у њој вршили тајну покајања.¹⁾ Као што ћемо видети, првобитној намени, наиме ораторију равенских архиепископа, одговара њезин мозаички украс.

Пред капелом је као неки нартекс. Bovini га назива vestibolo, Deichmann Vorhalle. Овде, у лунети изнад врата која воде у саму капелу је мозаик, који приказује Исуса Христа у брдовитом пејзажу, у ратној опреми римског војсковође. Има кратку тунику, панцир — оклоп израђен према облику тела, о чијем доњем рубу висе кожни кајиши обложени металом, а огрнут је у палудаментум војсковође. На ногама има доколенице, одбрану за ноге. Место целокупне борбене оружане опреме — паноплије војника — борца —, Христос у левој руци држи еванђеље на коме пише EGO SVM VIA VERITAS ET VITA (Јов. 14, 6), а у десној крст. Христос под ногама газии сатире главу лава и змије.

Овај мозаик је првобитан само на неким местима у горњем делу Христове фигуре, а све од појаса доле је рестаурација према другим сличним сликама Христа војника-борца у Равени, омиљеној теми не само равенске, но и ранохришћанске уметности уопште. Тако је Христос војник-борац био приказан на мозаику којим је Galla Placidia декорисала цркву Св. Крста у Равени, у Баптистерију Православних, где је Христос био приказан као римски војсковођа који носи и газии лава и змију, и у тимпану Теодорихове палате на мозаику у Sant'Apollinare Nuovo.²⁾

Leclercq наводи читав низ лампи са приказом Христа као »vainqueur du dragon infernal«.³⁾

Мозаичка слика Исуса војника-борца сећа нас на ранији мозаик св. мученика Лаврентија у маузолеју Galla Placidia-е, где је исто тако приказан са отвореном књигом у левој и крстом на рамену у десној руци, дакле као утакмичар борац.

¹ Bovini, *Mosaici di Ravenna*, 20.

² A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*, 237—8.

³ *Dictionnaire d'arch. chrét. et de lit. s.v. Lampes.*

Они који су писали о овом мозаику Христа војника-борца, обрађали су обично пажњу на то што Христос сатира главу лава и змије, и тумачили су га пс. 90, 13. Тако Bovini⁴) каже: »La scena si ispira evidentemente al versetto del Salmo che suona: Super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem.« Грабар⁵) пак каже: „Ова ретка (чудна) иконографија је пре свега илустрација пс. XCI (XC), 13.“

Овај стих псалма у јеврејском гласи:

„На лава и змију отровницу наступаћеш
и газићеш на сваку опасност (или: лавића?) и змију.“

У LXX:

„Επ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκου ἐπιβήσῃ
καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα.“

На змију и василиска⁶) наступаћеш
и газићеш лава и аждају.

Са грчким текстом поклапа се и латински.

Ови стихови псалма примењују се на Христа који побеђује све своје непријатеље.

Honorius Augustodunensis (12 век) у »Speculum ecclesiae« (проповеди) код Цветне недеље тумачећи поменути стих псалма каже: лав значи антихриста, змај — ђавола, базилиск — смрт, аспида — грех.⁷)

Да се овај стих псалма односио у ранохришћанској уметности на Христа и да Христос оружјем крста одбија нападаје змије, базилиска, лава и змаја, тј. сатане и побеђује га, доказ је веома примитиван рељеф што га је Dr. Ciro Truhelka⁸) ископао на рушевинама катедралне базилике Бистре код Зенице. На овом рељефу је приказан Исус Христос као Добри пастир са две овце, на које наваљују поменуте четири животиње (међу њима се јасно распознају лав и змија), али их Христос од њихових нападаја заштићује својим крстом. На саркофагу Pignata у Равени Христос је приказан на престолу са лавом и аждајом под ногама (Слика код Wulff-а, 178, Фиг. 173).

Ако мозаик тумачимо само овим стихом псалма, то њиме нећемо протумачити целу слику Христа војника-борца, него само његово гажење лава и змије. На неким сликама према грчкој и латинској верзији овога стиха имамо аждају место змије.

Међутим, смисао мозаика Христа-војника-борца је много шири, сложенији и комплекснији, а да бисмо га могли протумачити само овим старозаветним стихом псалма. То је осетио и А. Грабар када је спо-

⁴ Mosaici di Ravenna, 21.

⁵ L'Empereur dans l'art byzantin, 237.

⁶ Према старој причи базилиск је змијски цар, који је постао из петловог јајета и који погледом убија. Базилиск је змија отровница која дисањем — према причању старих — пали. Блажени Јероним пише да базилиск својим дисањем привлачи птице и прождире их.

⁷ K. Kunstle, Ikonographie der christlichen Kunst, 123.

⁸ Тиро Трухелка, Старокришћанска археологија, 17, сл. 2. На плутеју из исте базилике распознају се уз лава и делови змије (сл. 10) и имају исто значење као и животиње на рељефу.

менути речима да је иконографија овог мозаика пре свега илустрација пс. 91 (90), 13 одмах додао и ово: *Mais, partie de là, l'image à du recevoir une signification symbolique plus générale qui accompagnait la mosaïque de Sainte-Croix à Ravenne: »Te vincente tuis pedibus calcata per aevum germanae mortis crimina sacra iacent.«*⁹) „Пошто Ти побеђујеш, Твојим ногама згажени за увек леже (побеђени) љути (страшни) узроци сопствене смрти.“

Овај натпис, дакле, каже да је Христос као победник за увек сатро узроке сопствене смрти, а то је нешто друго од онога што каже наведени стих 90-ог псалма: *газићеш лава и змију*. Најпоследње, не може поменути старозаветни стих псалма потпуно протумачити овај мозаик Христа војсковође-борца, у коме је садржано битно учење о Христу као Спаситељу, изложено у Новом завету.

Поменути натпис поред мозаика Христа војника-борца у цркви Св. Крста у Равени тражи подробније разјашњење, које ће уједно протумачити мозаик Христа војника-борца у овој капели.

Христос је овде приказан као борац против ђавола, сатане, који је приказан као лав и змија према поменутом стиху псалма. Пошто је змија била узрок прародитељског греха, рекао је Бог змији: „Када си то учинила, нека си проклета од свих животиња и од свих зверова земље, на трбуху ћеш се вући и земљу ћеш јести до века. И још ћу ставити непријатељство између тебе и жене и између семена твога и њезина; он ће ти на главу стајати, и ти ћеш га у пету уједати“ (I Мојс. 3, 14—15). Змија је била оруђе злого духа, сатане, који води непријатељство и борбу са људским родом, жениним семеном, и пету ће му уједати, али ће у тој борби бити савладана. Та духовна борба има свој врхунац у Христу, другом Адаму, кроз кога ће се људски род обновити и подићи у првобитну славу. У томе смислу је Христос женино семе које под ногама газии сатану. Као што је ђаволско лукавство кроз жену (Еву) донело човечанству грех и смрт, тако ће Божја благодат такође кроз жену (Дјеву Марију) дати човечанству победиоца греха, смрти и сатане, тј. Христа, који овде под ногама газии змију-сатану.¹⁰) Сатана је овде приказан и као лав, јер апостол Петар (I Петр. 5, 8) каже: „Будите трезвени и пазите! Ваш противник, ђаво, иде као лав¹¹) који риче и тражи кога да прождере. Противите му се, тврди у вери, знајући да се та иста страдања догађају вашој браћи (по свему свету).“

Овде апостол Петар учи Хришћане да се боре са сатаном, а за ту борбу потребна је чврстоћа у вери. Апостол Павле у Ефес. 6 14—17 препоручује духовну оружану опрему у борби против сатане.

Христос је приказан као војник-борац и зато што је на земљу донео не мир, но мач (Мат. 10, 34), тј. борбу између оних који верују

⁹ Реч германус има више значења: телесни, прави, свој, сопствени, рођени. Мислим да овде германус значи свој, сопствени, тј. Христос је имао да страда на крсту да би задовољио правди Божјој и искупио људски род због прародитељског греха, коме је узрок био сатана. Према томе, почетни узрок смрти Христове на крсту је сатана, кога сада сатире Христос.

¹⁰ C. F. Keil, *Bibl. Kommentar über die Bücher Moses*, 63—65.

¹¹ Христос се у Откр. 5, 5 такође назива „лав“, али блажени Августин каже: *»Christus leo propter fortitudinem, diabolus propter feritatem; ille leo ad vincendum, iste leo ad nocendum.*

и који не верују и што је дошао на земљу да баца огањ и раздор (Лук. 12, 49 и 50), тј. објавио је борбу између добра и зла. Откр. 17, 13 помиње рат Јагњета са онима који помажу звер и победу Јагњета у овом рату.

Зато је Исус Христос овде у архиепископској капели приказан као војник-борац који се бори против сатане, приказаног као лав и змија.

Војник-борац треба да има потпуну оружану и борбену опрему, т.зв. *πανοπλιαν*, паноплију, тј. свеоружје, коју сачињавају: штит, шлем, прсни панцир, доколенице, мач и копље. Ову паноплију помиње и апостол Павле Ефес. 6, 14—17. Од те паноплије Христос војник-борац има само дефанзивни панцир и доколенице, а нема штит, шлем, мач и копље. Сву паноплију Христову сачињавају еванђеље у левој и крст у десној руци. То значи да је Христос духовни борац, а не физички, и у тој борби служи му као оружје еванђеље и крст. Под крстом разумемо распеће Христово и његову смрт на крсту.

Крст је Христов *τρόπαιον*¹²), која реч значи Siegeszeichen, -denkmal, Trophäe. трофеј (übertr. Siegesbeute, Sieg). Победник је у антици одмах после победе на бојном пољу подизао трофеј и Зевсу га посвећивао; то је редовно био стуб од дрвета, Baumstamm oder ein Gerüst, на који је вешано заплењено оружје и стављан натпис.¹³)

Никодим Светогорац пише: „Према тумачењу схолијаста на Аристофана¹⁴) *τρόπαιον* је овако прављен: кад је неко победио и у бекство натерао своје непријатеље, то је постављао камен или зид, на који је записивао своју победу над непријатељем, да би је видели и помињали и потомци. Такав зид или камен звао се трофеј од грчког *τρέπω* враћам (у бекство). Зонара у тумачењу октоиха 3 гл. каже: „био је стари обичај да се победиоцима непријатеља даје какав год знак, који је, подигнут, означавао победиоца. Тај знак се звао трофеј, као символ пораза непријатеља, који су се окренули и дали у бекство, да би у бекству нашли спас. Трофеј Христов и знак његове победе над непријатељем био је крст, који је Он, идући на страдање, носио на плећима, пошто је Христос, на њему распети и умрли, победио смрт, оставши из ада и смрти (гроба)“. Златоусти¹⁵) додаје: „Христос је разоружао поглаварства и власти и осрамотио јавно, победивши крстом (Кол. 2, 15). Трофеј има много знакова победе — каже он: плен виси високо на крсту. Јер као што храбри цар, победивши у најжешћој борби, оклоп, штит и оружје тиранина и побеђених војника ставља на висину, у виду трофеја, тако је и Христос победивши у борби са ђаволом, његову паноплију: смрт и проклетство обесио на врх

¹² ή τροπή — Umkehr, Flucht, Sieg.

¹³ Menge — Güthling. Griech. - deutsches Wörterbuch, s.v. *τρόπαιον*.

¹⁴ Аристофан је највећи грчки комедиограф у античкој грчкој литератури (444—388), а схолијаста су коментатори дела класичне литературе. Објашњење речи *τρόπαιον* налази се у схолиону уз Аристофанову комедију Плутос, стих 435 и гласи: „Ἔστι δὲ *τρόπαιον*, ὃ ἐν ταῖς νίκαις οἱ λαταῖοι ἐπιθεῖν, τοῖχον ἢ λίθον μέγαν στήντες, καὶ γράφοντες ἐν τούτῳ ἅ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἔργα δεδράκασιν ἐκαλεῖτο δὲ *τρόπαιον* διὰ τὸ ἐπὶ τῇ τροπῇ τῶν ἐχθρῶν γεγενῆσθαι.“

Ту се, дакле, каже како су стари после победе подизали велики зид или камен и на њему написали све што су урадили против непријатеља, а зове се *τρόπαιον* због тога што су непријатељи нагнани у бег (*τροπή*).

¹⁵ Слово во имя свят. гроба и креста, томъ 5.

крста, као на трофеј, да би га сви видели; горње силе на небесима, доле људи на земљи и најлукавији побеђени демони.¹⁶

Јован Дамаскин у *Homil. in sanctam Parascevem et in cruce* (Р. г. 96, 589) каже да је крст Христов *τρόπαιον*-трофеј: *τρόπαιον γάρ χριστοῦ σταυρός*. У византиској црквеној поезији крст се назива: *τρόπαιοφύρον ὅπλον*-оружје које доноси трофеј, *ἀήττητον ὅπλον* непобедиво оружје, *ἀνταρ ἀχρὸν ὅπλον*-оружје против кога није могуће борити се, *ἀήττητον τρόπαιον*-непобедиви трофеј, *πανοπλία ἀήττητος*-непобедива паноуплиа.

Овим борбеним оружјем, овом паноуплијом, тј. крстом (= распеће и смрт на крсту и силазак у ад), борио се Христос и победио сатану, грех, смрт и ад, како то потврђују новозаветни и литургички текстови. Сатана је узрочник греха према I Јов. 3, 8: „Који твори грех од ђавола је; јер ђаво греши од почетка. Зато се јавио син Божји, да разори дела ђавола“, а грех рађа смрт. Ад је пак царство сатане.

Новозаветни и литургички текстови не говоре увек одељено о Христовој победи сатане, смрти и ада, но понекад и заједно.

Апостол Павле пише Колошанима 2, 14—15: „Он (тј. Христос) је избрисао обвезницу против нас, која нас је својим заповестима оптуживала, и уништио ју је, приковавши је на крст. Он је разоружао поглаварства и власти и осрамио их јавно, победивши их кроз њега (тј. крстом).

Коментар: Христос је својом смрћу на крсту збрисао нашу кривицу због греха и разоружао сатану и његову војску, који је кроз грех владао човеком. Као што је победилац побеђеноме одузимао оружану опрему, тако је и Христос лишио зле духове њихове моћи. Као што је победилац у свечаном триумфалном походу објављивао победу над непријатељем, показујући побеђене, тако је и Христос објавио своју победу над војском сатане на његову срамоту.

Апостол Павле овако пише у посланици Јеврејима 2, 14—15: „Како, пак, деца имају део у крви и месу, тако и он узео део у томе да (својом) смрћу сатре онога који има власт над смрћу, тј. ђавола, и да избави оне који, бојећи се смрти, целог живота беху робови“.

Коментар: Прва сврха Христове реалне инкарнације била је да би имао могућност да умре, да би победио кнеза смрти, сатану, његовим сопственим оружјем. Ова концепција односа ђавола и смрти и начина којим је Христос триумфовао над једним и другим, овде је само наговештен, али су познате јудејске идеје у овом погледу, које су основа новозаветне доктрине. Да би ослободио људе од смрти (I Кор. 15, 26; II Тим. 1, 10; Апок. 20, 14; 21, 4), Христос је требало да разори моћ сатане. Ова концепција Месије који уништава царство зла и који детронизира његова шефа, ђавола, налази се код Јов. 16, 11, II Кор. 11, 15; Апок. 12, 7—10; 20, 2. Парадокс уништења кнеза смрти смрћу *τῆς τοῦ θανάτου* није разјашњен. Како ће ђаво изгубити своје царство смрћу Сина Божјег? Свакако давањем задовољштине за грехе,

¹⁶ Толковање канона на Воздвиженіе честнаго и животворящаго креста Господня. Составлено Никодимомъ Святоторцемъ, переводъ съ греческаго, подъ редакціей профессора М. Н. Корсунскаго. Москва, 1899, 12—13.

јер сатана је аутор греха и непосредни узрок смрти (Рим. 5, 12; I Јов. 3, 12). Сатана је разоружан, *sublata causa, tollitur effectus*. Ова интерпретација имплицира да је смрт Христова савршена жртва. Св. Јован Златоусти тумачи: „Ево где је чудо. Ђаво је смрћу победио, а он је њоме био побеђен. Ово страшно оруђе којим се он служио против земље, тј. смрт, била је у рукама Христовим оруђе његове пропасти, јасан доказ моћи победиоца.“

Христос, победилац смрти, је својим васкрсењем разорио препреку која је бранила људима прилаз вечном животу. Отуда 15. стих, којим се инспирисала литургија: »*Mortem nostram moriendo destruxit et vitam resurgendo reparavit, ut qui in liguo quoque vinceretur*«.

Христос је ослободио људе од страха смртнога евидентно својим васкрсом и надом на небо даном Хришћанима, пошто је збрисао њихов страх од смрти (Рим. 8, 10—11; 33—39). Нема ли он у ствари „кључеве смрти и ада“ (Апок. 1, 18) утолико, што он има моћ избавити мртве из ада (С. Spicq, *l'épître aux Hébreux*, II, *Commentaire*, 1953, 43—45).

Када је Христос крстом-распењем и смрћу на крсту победио сатану, то је победио и оно што потиче од њега, тј. грех, а затим и последицу греха, тј. смрт. Последица прародитељског греха је смрт, која је са Адама прешла на све људе према Рим. 5, 12: „Зато као што кроз једнога човека грех уђе у свет и кроз грех смрт, и тако смрт пређе на све људе јер су сви згрешили.“ „Као што грех царева смрћу, тако и благодат да царује праведношћу за живот вечни, кроз Исуса Христа, Господа нашег“ (Рим. 5, 20).

„Победа прождра смрт! Где ти је, смрти, победа? Где ти је, смрти, жалац? Жалац смрти је грех, а сила греха је закон. Богу хвала који нам даје победу кроз Господа нашега Исуса Христа“ (I Кор. 15, 54—57).

„А сада се показу (тј. Бог) у доласку Спаситеља нашег Исуса Христа, који је уништио смрт и обасјао живот и нераспадљивост еванђељем“ (II Тим. 1, 10).

„Ја сам први и последњи и живи; и бејаш мртав, и ево сам жив за увек, и имам кљеве од смрти и ада“ (Откр. 1, 18).

Христос је алфа и омега (22, 13), тј. вечни, па према томе и живи. Као човек он је, додуше, умро, али је опет устао — васкрсао у један вечни славом богати живот. Као првенац васкрслих има власт и моћ смрт наложити и од смрти ослободити. Свет мртвих, ад (шеол) се овде замишља као нека тврђава са јаким вратима, која садржи смрт (види Мат. 16, 18). Христос има кључ од адских врата, он их може отворити и затворити.

„Смрт и ад бише бачени у огњено језеро“ тј. у пакао (Откр. 20, 14). „Као последњи непријатељ (тј. ђаво) уништиће се Смрт“ тј. у васкрсу мртвих (I Кор. 15, 26).

У византиској црквеној поезији такође се каже да је крстом уништена смрт.

Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός ...δὲ οὐ ἐξηφάνισται ἡ φθορά καὶ κατήσχηται καὶ κατεπόθη τοῦ θανάτου ἡ δύναμις, καὶ ὁ ψωθήμεν, ἀπὸ γῆς πρὸς οὐράνιαν (стихира на стиховње 14. септембра). Затим: „...ὁ ἀ βρώσεως τοῦ ἔθλου“ τῷ γένει προσγενόμενος θάνατος, διὰ Σταυροῦ κατήργηται σήμερον“ (други ирмос девете песме канона 14. септембра).

Према византијским богослужбеним текстовима добија се утисак да је ад место боравка свих људских душа, које су се пре доласка Христова на свет разлучиле од тела путем телесне смрти. Ад је, дакле, царство смрти и свет мртвих. Христос је својом смрћу и силаском у ад разорио царство смрти и победио ђавола, ослободио ада све душе и сав људски род, који се у византиској црквеној поезији назива Адамом, јер он садржи у себи сву судбину људскога рода. Св. Јован Златоусти у беседи на Велики петак каже: „Данас је Господ обишао сва места у аду (τὰ ἐν ἄδου πάντα); данас он разби врата од меди и сломи гвоздене полуге“ (адских врата) (Ис. 45, 2).

Својим силаском у ад Христос је сатро смрт, свезао ђавола и учинио га немоћним. Јован Дамаскин каже: „Ми смо стварно постали нетрулежни (ὄντος ἡφ' ἧς τὸ τρεῖς) откако је Господ Христос сишавши у ад, објавио од памтивека свезаним душама: сужњима — ослобођење, слепима — прозрење и свезавши јакога (тј. сатану), васкрсао изобиљем силе, учинивши нетролежним тело наше, које је примио на себе.“¹⁷

Роман Мелод, родом из Вирита у Сирији, савременик ових мозаика и највећи византијски песник у својим кондацима нарочито расправља о победи Крста над адом.

У трећем икосу кондака De passione — παντάκτων ἀγίας παρὰ σκευῆς ἡῶν εἰς τὸ πάθος, Ψαλμὸς Ῥωμανοῦ. (Pitra, 117) Роман овако пева:

Кајем, о Спаситељу мој, моје,
да ја примим Твоје;
примио си страдања,
да их се ја ослободим;
смрћу сам оживео,
положен си у гроб
и као стан дарова нам Рај;
сишавши у дубину,
мене си узвисио;
видевши врата ада,
отворио си ми, Спаситељу, врата вечна,
све си поднео због палог (човека),
све си претрпео да се радује Адам.

Роман Мелод је написао кондак De crucis triumpho у коме прославља крст Христов и слика дејство произведено Распећем Христовим на ад и Велијара¹⁸). Ад, персонифициран, одмах губи храброст, а Велијар се испочетка храбри и хвали, али потом и он признаје силу крста и свој пораз.

Први прѢомиј овога кондака гласи:

Не чува више огњени мац
врата Едема,
јер њима се постави као чувар
дрво крста;
жаока смрти
и победа смрти уништи се,

¹⁷ De imaginib. Orat. I, 21. P.g. 94, 1953, 13.

¹⁸ Јеврејска реч Beliar значи die Bosheit, придев сатане II Кор. 6, 15.

а дошао си, Спаситељу мој,
кличући онима у аду:
„Њите опет у рај.”

Један пак икос овога кондака гласи:

Три крста постави
Пилат на Голготи,
два разбојницима
и један Животодавцу;
када га (крст Христов) виде Ад,
рече онима доле:
„О слуге моје
и војске моје,
ко заби
гвоздени клин у срце моје?
Дрвено копље прободе ме наједанпут
и распадам се;
унутрашњост моја се мучи
и утроба моја болује,
и чула моја,
и грчи се дух мој.
Присиљен сам да избацам Адама
и потомке Адамове;
оне које ми је Дрво (Раја) дало,
Дрво (крста) их уводи
опет у Рај”.

У петом икосу конδάκιον-а τῇ ἀγία καὶ μεγάλῃ εἰς τὸ πάθος τοῦ κυρίου
ἡψὼν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τοὺς θρήνους τῆς θεοτόκου, φέροι ἀκροστιχίδα τοῦ
ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ. На плач Богородице што Христос иде на распеће,
Христос одговара:

Зашто плачеш, мати?
Зашто се упоређујеш са осталим женама?
Како ћу спасти Адама
ако не страдам и не умрем,
ако не станујем у гробу,
како ћу ка животу
извући оне у Аду?
Као што знаш,
бићу распет на крсту и умрећу.”

У 21 икосу овога кондака Роман пева:

„Дајући победу кроткима,
носећи крст на раменима
на начин трофеја,
изиђе (Христос) да се распне
и да рани онога ко је нас ранио (тј. ђавола),
испунивши све што смо ми били дужни (испунити)
и ка смрти потече.”

И на мозаику Христос носи крст на раменима као трофеј.
Први проемиј Романова кондака на Ускрс гласи:

Мада си сишао у гроб, Бесмртни (гј. Христе),
ипак си разорио силу ада;
и васкрсао си као победник, Христе Боже,
јављајући женама, мироносицама; Радујте се!
и дарујући твојим апостолима мир,
а палима васкрсење.¹⁹

У Канону на Ускрс од Јована Дамаскина прославља се уништење смрти, разрушење ада и васкрс Христов, а у тропару се пева: Христос васкрсе из мртвих, згазивши смрт смрћу и онима у гробовима живот дарова.

Сада нам је јасно како значење натписа поред мозаика Христа војника-борца у цркви Св. Крста у Равени: „Te vincente . . .“ — Пошто Ти побеђујеш, Твојим ногама згажени за увек леже (побеђени) љути узроци сопствене смрти“, тако и мозаик Христа војника-борца у овој капели.

Кад уђемо у саму капелу-цркву, на своду капеле видимо како четири анђела на кругу, као на штиту, подижу у триумфу Христа, победника сатане, ада, греха и смрти, приказаног монограмом IX, слично викторијама, које су носиле царске слике, уздижући их високо изнад својих глава, као напр. на диптиху Анастасија (Цариград, 517), слично уздизању на штиту новопроглашеног цара од стране војничких трупа. Овај мотив на мозаицима архиепископске капеле: ношење Христова монограма, бисте Христове или Јагњета у триумфу од анђела понавља се на своду у цркви Сан Витале у Равени, у капели св. Зенона у Св. Пракседе у Риму. Према Wulff-у, анђели су овде у овој капели стојали на куглама, као и у San Vitale, што се данас не види. И викторије на диптиху Анастасија стоје на куглама.

Христос је из борбе изишао као победник, а његова победа над сатаном, адом, грехом, и смрћу, доказана је његовим Васкрсењем и Вазнесењем. Зато је триумф Христове победе приказан овде у архиепископској капели сликом Вазнесења Христова. Четири анђела су узнела Христа — замењује га монограм — на небо. Глорија Христа, коју носе анђели, сећа нас на оне штитове које носе купидони или генији на неким саркофазима. На мозаицима Равене овај мотив добија хришћански карактер: геније замењују анђели, а на штитовима место биста обичних лица јавља се крст или монограм Христов. На Барберинову диптиху 357. на штиту, који носе викторије, је биста Исуса Христа.

Византијска уметност на Вазнесењу место штита даје светлосну славу посред неба, а број анђела повећава се до четири. Место крста, монограма и бисте Христове видимо Христа у целој фигури на престолу или на дузи као Господа неба и земље. Учитеља (свитака) и Оснивача цркве (благослов). Анђели, сунце и месец му служе (сирско еванђеље Равуле 586). Анђели су израз његове славе, као и тетраморф (на минијатури сирског еванђеља Равуле)²⁰. И овде у архиепископској капели имамо на Вазнесењу тетраморф као и у сирском еванђељу Равуле 586). Анђели су израз његове славе, као и тетраморф.

¹⁹ I. B. Pitra, *Analecta sacra*, I, 124 (*Canticum in dominica Paschae* — κυρικὴ τοῦ πάσχα κυντάκιον, ἢ 8', φέρον ἀκροστιχίδα. Τοῦ γαλιανοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ψαλμός.

²⁰ Н. В. Покровский, *Евангелие въ памятникахъ иконографіи преимущественно византийскихъ и русскихъ*, 441—442.

најбољи су доказ на минијатури Вазнесења у сирском еванђељу Равуле два анђела, који као викторије подносе Христу победнику победне венце.

Али овде није приказана само друга победа Христова: Вазнесење, но уједно и прва: Васкрсење Христово, која је условила другу. Васкрсење и Вазнесење се ближе и сједињују међусобно у писмености и у уметности. Тако у Дел. 2, 32—34: „Овога Исуса васкрсе Бог, чему смо сви ми сведоци. Узнесен, дакле, десницом Божјом... изли ово што ви видите и чујете“. У уметности оба ова догађаја су приказана на рељефу из Бамберга у Минхену,²¹) за који Diehl каже да је »d'origine surement orientale«.

У кондаку Романа Мелода на Вазнесење у 18 икосу стапају се такође обе мисли: Васкрсења и Вазнесења (Pitra, 165).

Из хеортологије пак знамо да је Педесетница, време од педесет дана иза Ускрса, првобитно била као један дан, један празник, у који су уједно слављене и биле утопљене ове успомене: Васкрсење Христово, Вазнесење и Силазак св. Духа.

Зато у триумфу Вазнесења Христова овде видимо уједно и триумф Христовог Васкрсења, јер се само васкрсли Христос могао узнети на небо.

Поред анђела, тетраморфа, даље прослављају триумф Христа победника његови најбољи борци победници тј. апостоли и мученици-мученице, приказани у медаљонима на луковима (означавају небо) испод кубета, и то по шест на супротним странама. Међу апостолима у средини је Христос, млад, а међу мученицима слику Христа замењује монограм $\alpha \overset{\text{p}}{\chi} \omega$.

Апостоли:

JOHANES
JACOBUS
PAULUS

PETRUS
ANDREAS
FILIPPUS

BARTOLOMEUS
MATTHEUS
THOMAS

JACOBUS
TADDAEUS

Мученици и мученице:

POLYCARPUS
COSMAS
DAMIANUS
CASSIANUS
CHRYSOGONUS
CHRYSANTUS

EUFIMIA
EUGENIA
CECILLIA
DARIA
PERPETUA
FELICITAS

²¹ Ibid, 393—394.

Г. Бовини, *Mosaici di Ravenna*, 22 каже за мученике и мученице: »i busti di sei Santi e di sei Sante«.

Од ових мученика и мученица изабрани су само римски мученици, изузев Поликарпа и Еуфимије, који су са Истока.

Црква се дели на воинствујућу (борбену) и триумфујућу, које сачињавају једну једину цркву. Воинствујућа, на земљи, води непрекидну борбу за спасење својих верних, против њихових непријатеља, руководећи их у царство небеско. Триумфујућа, на небу, обухвата све оне хришћане који су већ завршили свој земаљски живот и докочали своју борбу са непријатељем спасења, и сада заједно са Христом, победником смрти и ада, и анђелима славе победу над својим непријатељима.

Плод цркве воинствујуће је црква триумфујућа. Прва, воинствујућа је васпитала верне за другу триумфујућу.²²

Већ блажени Августин (354—430) разликује цркву воинствујућу и триумфујућу²³, а у *Enchir.* 56 каже: *Templum Dei sancta est ecclesia scilicet universa, in coelo et in terra* (Упор. *In Ps.* 92).

Архиепископска капела има два дела: 1) нартекс, *Vorhalle* и 2) капелу — цркву. Мозаици у њима чине једну везану целину. Нартекс у односу према унутрашњости капеле претставља спољашњи, земаљски свет, у коме се води борба за спасење верних, а на челу те борбе видимо Христа војсковођу-борца у борби са сатаном и злим дусима, из које је Христос изишао као победник, који их под ногама гази и сатире. У тој борби Христос као главно оружје, паноплију има еванђеље и нарочито крст. У нартексу је, дакле, приказана воинствујућа црква — *ecclesia militans*. Мозаик Христа војсковође-борца, стављен изнад врата која воде из нартекса у капелу-цркву, казује да се борбом и победом у овој земаљској воинствујућој цркви улази у небеску триумфујућу цркву, коју претставља унутрашњост капеле, где на своду на мозаицима видимо приказану триумфујућу цркву *ecclesiam triumphantem*, и у њој Христа као триумфатора-победника, васкрсла и узнесена на небо, у царство небеско²⁴. Триумф Христа победника славе анђели, тетраморф, апостоли и мученици.

Пошто су у маузолеју, баптистеријима и црквама Равене умрли, односно *φωτισθέντες*, односно верни у вези са мозаицима, то се и овде у архиепископској капели с правом морамо запитати: кога треба довести у везу са њезиним мозаицима и чиме се инспиратор мозаика руководио при избору мозаичких тема у њој?

Ова капела није била одређена за јавно богослужење, за целу општину Равене, но је, као што смо већ казали, првобитно имала ту намену, да у њој епископи Равене служе евхаристију и да се у њој моле, као у својој приватној капели. Њих, дакле, треба довести у везу са мозаицима капеле. Мозаик Христа војсковође-борца у нартексу говори архиепископима Равене да као пастири својих јагањаца евхаристијом и молитвом у овој капели имају да стичу снаге за борбу за њихово спасење, а у тој борби постављен им је као узор Христос војсковођа-борац и победник сатане (као и целој воинствујућој цркви),

²² Макарије, Православна догматичко богословије, II, 161—162.

²³ *Wetzer-Welte, Krichenlex.*, s.v. Kirche, VII, 486.

²⁴ Свод цркве је место где се приказује царство небеско.

што потврђују и речи апостола Павла Тимотију епископу Ефеса: „Трпи са мношвом као добар војник Христа Исуса“ (II Тим. 2, 3), и „Ову, пак, заповест предајем ти, сине Тимотију, по пређашњим пророштвима за тебе, да, оснажен њима, ратујеш добар рат“ (I Тим. 1, 18). Што важи за Тимотија, епископа Ефеса, то важи и за епископе Равене. Овом борбом равенски епископи треба да своје верне уведу у триумфујућу, небеску цркву, где ће се придружити анђелима, апостолима и мученицима у прослављању Христове победе и триумфа, и учествовати у њиховом блаженству.

Епископи Равене су затим у овој капели вршили и тајну покајања. И овој намени одговарају мозаици архиепископске капеле, јер се у тајни покајања води борба са сатаном, грехом и смрћу и исходи победа над њима, и на крају стиже у небеску триумфујућу цркву.

Али не говоре ови мозаици својом садржином само архиепископима Равене, но пример Исуса Христа војводе-борца и победника смрти важи за следбенике Христове као војнике Христове, из кога црпе снагу за борбу са грехом и смрћу. Апостол Павле свој и својих сарадника рад за Христову ствар назива борбом и војевањем. За себе каже „добар сам бој био“ (II Тим. 4, 7), а Архипа, који се са Павлом борио и узео учешћа у борби против непријатеља вере назива својим „другом у војевању“ (Филим. 1). У II Кор. 10, 3—4, даље, каже: „У месо живимо, али се не боримо како месо хоће, јер оружје наше борбе није земаљско, него силно, за Бога, да руши тврђаве“. Најпосле апостол Павле каже: „Али хвала Богу који нам свагда даје победу (δρακιβενοντι) у Христу и на сваком месту шири кроз нас мирис познања свога“ (II Кор. 2, 14). Овде Павле захваљује Богу што проповедницима еванђеља даје триумфалну победу, »in omni pressura et pugna, quae nobis fuit cum adversariis non solum victores efficit, verum etiam ex victoria reddit gloriosas, id. que per Christum in quo solo vincimus et triumphamus.«²⁵

Палладије Хеленопољски у предговору свога дела Лавсаика назива монахе због њиховог подвизавања „Богом одушевљени борци Христови“ и каже да је писао „о борбама којима су се подвргли“, „да је навео славна имена свих Христових бораца оба пола и изнео њихове многе и сјајне победе“. За Исидора каже да је прве борбе своје младости борио у пустињи.

Према свему реченом, и сваки верни је војник Христов који води борбу за Христову ствар.

Као што су ученици и мученици Христови са више радости и снаге ишли у смрт (Јов. 16, 33), пошто су видели Христову борбу на крсту и његов триумф у Васкрсењу и Вазнесењу, као што је св. Стеван нашао снаге да опрости онима који су га засипали камењем, пошто је за време мучења угледао Христа на небу као триумфатора, тако ће и сви Хришћани у примеру Христа војводе-борца и победника наћи снаге да се на њима понови борба до смрти и победа Христова. Откр. 12, 11 каже да се ова победа над сатаном стиче крвљу Јагњетовом.

²⁵ Види А. Bisping, Erklärung des zweiten Briefes an die Korinther und des Briefes an die Galater, 24.

Апостол Павле поучава све Хришћане како да се боре са злим дусима и да за ту борбу узму опрему Божје паноплије овим речима упућеним Ефесцима:

„Обуците се у свеоружје (паноплију) Божје, да би се могли одржати против лукавства ђаволског. Јер наша борба није с људима, него с поглаварствима, властима, с господарима овога мрачног света, са злим дусима на небу. Зато узмите свеоружје Божје, да бисте се у зли дан могли одупрети и све свршивши одржати се. Стојте, дакле, опасавши бедра своја истином, обукавши се у оклоп праведности, обувши ноге у приправност за еванђеље мира. Сврх свега узмите штит вере, о који ћете моћи погасити све огњене стреле нечастивог. И узмите кацигу спасења, и мач духовни, тј. реч Божју“ (Ефес. 6, 10-17). Зли дан је онај, када дођу у опасност, за коју треба да су за борбу наоружани потребном паноплијом, да не би у борби подлегли, нити пали, нити побегли, но да издрже до победе.

Мозаици архиепископске капеле, дакле, приказују борбу Христа са сатаном својим распећем и смрћу на крсту, затим приказују Христову победу васкрсењем и вазнесењем на небо у слави и триумфу, укратко целу економију спасења, која је исто тако и укратко приказана и у анамнези старих литургија, и тако се мозаици могу довести у везу и са анамнезом литургије.

У молитви пред анамнезом у литургији Апостолских установа VIII пише:

„Предан Пилату игемону (прокуратору) суђен је судија и осуђен је Спаситељ; онај који није био способан да трпи, био је прикован на крст, и умро је онај који је по природи бесмртан; давалац живота био је сахрањен, да би оне ради којих је дошао искупио од страдања, ослободио од смрти, разорио узе ђавола и ослободио људе од његове преваре. И у трећи дан васкрсао је из мртвих, четрдесет дана је остао код својих ученика, био је узет на небо и сео је са Твоје, свога Бога и Оца, десне стране“ (Бр. 20).

Садржина пак анамнезе свих источних и западних литургија је сећање на Христова страдања, смрт, васкрс, вазнесење и седење с десне стране Бога Оца и други долазак Христов ради суђења.

У египатској литургији II—III века у молитви пред анамнезом каже се: „Дао је добровољно да га муче, да би савладао смрт, разбио окове сатане, згazio ногама доњи свет, просветио праведне, побо (означио) границу и објавио васкрсење ...“²⁶

Према томе мозаици Архиепископске капеле су у вези и са анамнезом литургије, која се врши у овој капели.

На крају Јаковљеве литургије прославља се Христос као васкрсли победник и триумфатор и узнесени на небо усклицима:

Δόξα σοι, δόξα σοι, δόξα σοι
Χριστέ βασιλεῦ,
μονογενὲς Λόγε τοῦ Πατρὸς!

Слава Ти! Слава Ти! Слава Ти!
Христe Цару!
Јединородни Логосе Оца!

²⁶ Griechische Liturgien übersetzt von Remigius Strof, 128.

Из овога видимо да се садржина мозаика тачно поклапа не само са садржином воинствујуће цркве на земљи и триумфујуће на небу, него и са садржином анамнезе у источним и западним литургијама, у којој је изложена суштина и садржина слављења евхаристије = литургије. Према томе, инспиратор мозаика архиепископске капеле могао се инспирисати не само садржином воинствујуће и триумфујуће цркве, него и анамнезом литургије, пошто све троје: мозаици, воинствујућа и триумфујућа црква и анамнеза укратко приказују целу економију спасења. Само су из анамнезе крст и смрт Христова на крсту овде приказани сликом Христа војсковође-борца, који носи паноплију своје борбе и трофеј своје победе: крст.

Према свему реченом, на мало мозаика у архиепископској капели, дакле са мало средстава, изражено је много. Наиме, приказана је цела идеја хришћанскога учења о економији спасења, извршеног Христовом борбом са сатаном, грехом, смрћу и адом, и победом над њима, и Христовим триумфом — Васкрсењем и Вазнесењем у слави на небо. Христова борба са сатаном и победнички триумф постављени су као узор у првом реду епископима Равене, а затим свима вернима.

И овде је садржина евхаристије која се врши у овој капели уграђена у архитектуру и приказана на мозаику, и тако су у хармонији: обред, архитектура и мозаици.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dr. LAZAR MIRKOVIĆ

DIE MOSAIKE DER ERZBISCHÖFLICHEN KAPELLE ZU RAVENNA

Die erzbischöfliche Kapelle ist zur Zeit des ravnennatischen Bischofs Petrus II (494—519) und der Herrschaft des Königs Theoderich (493—526) in Ravenna aufgebaut. Sie befindet sich auf dem ersten Stock des bischöflichen Palastes.

Die erzbischöfliche Kirche hat zwei Teile: die Vorhalle und die Kapelle. Ihre Mosaike machen ein zusammenhängendes Ganze aus. In der Vorhalle ist ecclesia militans dargestellt und in der Kapelle ecclesia triumphans.

Über der Eingangstür aus der Vorhalle in die Kapelle befindet sich eine Mosaikikone, auf der Christus als der römische Militär-Kämpfer dargestellt ist. Christus als Militär-Kämpfer ist ein beliebtes Thema nicht nur für die ravnennatische, sondern auch für die frühchristliche Kunst. Zur allseitigen Sinnerklärung dieser Mosaikikone zieht Prof. Mirković in Betracht nicht nur den Psalm 90,13 und die Überschrift, die sich neben dem ähnlichen Mosaikgemälde in der Kirche des heiligen Kreuzes zu Ravenna befindet, sondern auch die Bibelstellen: 1 Mose 3, 14—15; Eph. 6, 14—17; Kol 2, 14—15; Hebr 2, 14—15; 1 Kor 15, 26; 2 Tim 1, 10; Offb 20, 14; 21, 4; Job 16, 11; 2 Kor 11, 15; Offb 12, 7—10; Röm 5, 12.

Der Triumph des Christussieges ist in der erzbischöflichen Kapelle durch das Gemälde der Himmelfahrt Christi dargestellt. Prof. Mirković weist auf die Parallele dieses Gemäldes zum im syrischen Evangelium Ravule (586) sich befindenden Miniaturgemälde der Himmelfahrt hin.

Die Mosaik in der erzbischöflichen Kapelle stellen den Kampf Christi gegen den Satan, bzw. die ganze Heilsökonomie dar. Deshalb bringt Prof. Mirković diese Mosaik in Verbundung mit der in der Eucharistie stattfindenden Anamnese. So ist der Inhalt der Eucharistie in die Architektur der Kapelle eingebaut und auf den Mosaiken dargestellt. Demnach befindet sich da ein Zusammenklang zwischen dem Kultus, der Architektur und den Mosaiken.

Резюме

Др ЛАЗАРЬ МИРКОВИЧ

МОЗАИКА АРХИЕПИСКОПСКОЙ КАПЕЛЛЫ В РАВЕННЕ

Архиепископская капелла была воздвигнута в Равенне при Петре II, епископе Равеннском (494—519), в эпоху царствования Теодориха (493—526). Она находится в первом этаже архиепископского дворца.

Архиепископская церковь состоит из двух частей: нартекса и капеллы. Их мозаики представляют собой стройное и связное целое. В первом отделении изображена Церковь воинствующая (*ecclesia militans*), а внутри самой капеллы находится изображение Церкви торжествующей (*ecclesiam triumphantem*).

В нартексе, над дверми ведущими в капеллу, находится мозаика изображающая Христа как воина-бойца, облеченного в одежды римского полководца. Христос как воин и боец был излюбленной темой не только для Равеннского, но и для всего раннехристианского искусства. Стараясь дать всестороннее объяснение содержания этой мозаики, изображающей Христа в виде воина-бойца, профессор Миркович принимает во внимание не только Пс. 90, 13, но и надпись существующую на однотипной мозаике изображенной в церкви Св. Креста в Равене, а также и 1 Мой 3, 14—15; Еф 6, 14—17; Кол 2, 14—15; Евр 2, 14—15; 1 Кор 15, 26; 2 Тим 1, 10; Откр 20, 14; 21, 4; Иоанн 16, 11; 2 Кор 11, 15; Откр 12 7—10; 20, 2; Рим 5, 12.

Триумф Христовой победы представлен в Архиепископской капелле картиной Вознесения Христова. Профессор Миркович указывает на параллелизм который находит в миниатюре Вознесения в Сирийском Евангелии Равулы, 586.

Мозаика Архиепископской капеллы изображает борьбу Христа с дьяволом, т.е. всю економию спасения. Потому проф. Миркович в этой мозаике видит связь с анамнезисом литургии, совершающейся в самой капелле. Здесь, содержание этой евхаристии, вделанное в архитектуру капеллы, и изображенно на мозаиках, выявляет гармоничное сочитание: обряда, архитектуры и мозаики.

1. Мозаик у предворју Архиепископске капеле у Равени.
Исус Христос, војсковођа — борац и победник у борби са сатаном.

2. Мозаици на своду Архиепископске капеле у Равени.
 Исус Христос, васкрсли победик и на небо узнесени триумфатор, ношен од ан-
 ђела викторија, а полу анђела, кога прослављају тетраморф, апостоли и ученици.